

РАЗМИСЛИТЕ НА ЕДИН ГЕРМАНСКИ ДИПЛОМАТ (1914 Г.): МЕЖДУ РЕАЛНОСТТА, АМБИЦИИТЕ НА АГРЕСИВНИЯ ИМПЕРИАЛИЗЪМ И ГЕОПОЛИТИЧЕСКИТЕ ФАНТАЗИИ

Главен асистент доктор Слави С. Славов
slavslavus@abv.bg

Институт за исторически изследвания при БАН
ПК 1113, София, бул. „Шипченски проход“ № 52, бл. 17

Анотация: Докладът разглежда един от ранните дипломатически сондажи на Германия за привличане на България към Централните сили. Основа на изложението са непосредствените впечатления на българския пълномощен министър в Цариград – Андрей Тошев, от разговорите му с неговия германски колега – барон Ханс фон Вангенхайм. Посланик Вангенхайм е изразител на най-активната и агресивна линия в поведението на германската дипломация. Изказаните от него мисли разкриват по един интересен начин визията на германския военно-политически елит за устройството на следвоенна Европа. За нуждите на изследването са ползвани основно архивни материали от Централния държавен архив (ЦДА).

Ключови думи: германска дипломация, България, Централни сили, Османска империя, Балкани

THOUGHTS OF A GERMAN DIPLOMAT (1914): BETWEEN THE REALITY, THE AMBITIONS OF AGGRESSIVE IMPERIALISM AND GEOPOLITICAL FANTASIES

PhD Slavi S. Slavov
slavslavus@abv.bg

Institute for Historical Studies – Bulgarian Academy of Sciences
Sofia, Bulgaria

Abstract: The report discusses one of the early German diplomatic attempts to convince Bulgaria to join the Central Powers. The foundation of the report is based on the immediate impressions of the Bulgarian Minister Plenipotentiary in Constantinople, Andrey Toshev, by the discussions he had with his German colleague – Baron Hans von Wangenheim. Ambassador Wangenheim was a representative of the most active and most aggressive behaviour of the German diplomacy. His words reveal in an interesting way the German political-military elite's vision on the device of post-war Europe. For the needs of the research are used the archive resources from the Central State Archive (CSA).

Key words: German diplomacy, Bulgaria, Central Powers, Ottoman Empire, Balkans

През септември 1914 г., след кръвопролитната битка при Марна, въпреки привидно установилото се равновесие, германските войски търпят стратегическо поражение. Изтощената и разтеглила до крайност снабдителните си линии армия на кайзера не успява да достигне Париж. Ключовият за немската нападателна доктрина план „Шлифен“, предвиждащ бърз разгром на Франция и впоследствие на Русия, на практика се проваля. Така войната на два фронта, която Германската империя отчаяно се опитва да избегне, се оказва реалност. Започнал с типичните характеристики на маневрен сблъсък, макар и в много по-големи от познатите дотогава мащаби, разгарящият се световен конфликт постепенно се трансформира в позиционна война – състояние, от което няма да успее да излезе през следващите четири години.

Независимо от колосалните усилия на двете воюващи групировки – Антантата (Съглашението) и Централните сили (Тройния съюз), бързо става ясно, че нито една от тях няма да постигне решително надмощие в обозримо бъдеще. В стремежа си да намери изход от патовата ситуация всяка от коалициите се стреми да привлече нови съюзници и по възможност да открие нови фронтови линии. В това отношение Балканският регион, където все още преобладават страните, неизкушени от бърза намеса в конфликта, предоставя благоприятни възможности за съревнование между дипломацията на противостоящите си групировки [1: 68–91].

Напълно обяснимо, в хода на агитациите в своя полза представителите и на двете коалиции, резидиращи в неутралните държави, умишлено и манипулативно надценяват своите възможности и перспективи за краен успех, negliжирайки тези на противника. И все пак в определени случаи като че ли реалистичните преценки съвсем избледняват, за да отстъпят място на повече или по-малко химерични геополитически конструкции. Особено показателен в това отношение е разговорът на германския посланик Ханс фон Вангенхайм с неговия български колега – пълномощния министър в Цариград – Андрей Тошев. Разговорът, проведен на 3 октомври 1914 г., е ценен не толкова с опитите (все още сравнително плахи) на имперския дипломат да привлече София като съюзник, колкото с това, че разкрива германските експанзионистични планове и очертава цялостната визия на Берлин за политическото бъдеще на следвоенна Европа.

Барон Ханс фон Вангенхайм далеч не е случайна фигура в средите на германския дипломатически корпус. Той е представител на най-агресивната част от имперския военно-политически елит. Действащ по-скоро като личен емисар на кайзер Вилхелм II, посланикът последователно и енергично провежда линията на утвърждаване на Германия като абсолютен хегемон в Близкия изток [3: 4–11]. Успехите на Берлин в региона до момента в немалка степен се дължат на забележителната активност и личностни качества на барона. Вангенхайм има първостепенна роля за трайното привързване на Османската империя към орбитата на Централните сили и в крайна сметка – за почти принудителното ѝ включване като съюзник във войната. Немалки са и заслугите на дипломата по отношение

на дейността на германската военна мисия в Турция, имаща за цел реорганизацията, а впоследствие и оперативното ръководство на османската армия [4: 17–59].

Андрей Тошев е дългогодишен български дипломат, заемал до момента различни постове в Османската империя и в няколко балкански държави. Въпреки че е силно ангажиран с Македонския въпрос, по отношение на който Германия е най-щедра в своите обещания, той е последователен привърженик на позицията, че България трябва да остане неутрална във все по-разрастващия се военен конфликт [2: 81, 85].

За продължителния си разговор с барон Вангенхайм и изказаните от него „известни мисли по войната“ Тошев съобщава „лично-поверително“ в рапорт до министър-председателя и министър на външните работи д-р Васил Радославов още на следващия ден – 4 октомври 1914 г. Относно Османската империя и България германският посланик считал, че „тия две държави рано-късно ще се видят принудени да вземат участие в общата борба. Турците били почти готови и тяхната акция могла да се смята за сигурна. Кога точно трябвало да почнат да действат – щяло да зависи от хода на събитията. При първото решително поражение, било на французи, било на руси, никой не можел да ги спре“. Според Вангенхайм турската флота безспорно доминирала над руската. При всяко излизане на крайцера „Гьобен“⁹ в открито море корабите на противника „удряли на бяг“. Руските моряци не се подчинявали на никаква дисциплина и постоянно били готови да се разбунтуват. Нямало да бъде чудно, ако някой от руските кораби избяга в турски териториални води. Що се отнася до България, тя също трябвало да воюва, ако иска да получи мечтаното разширение, иначе Австро-Унгария щяла да присъедини всички новопридобити територии. Вангенхайм обаче разбирал, че българското правителство иска да види задачата си по-лесна и затова изчаква с крайното решение за включването си във войната. Това било „право на малките [държави]“, бил снизходителният коментар на барона. „Изобщо по тая точка Вангенхайм не каза нищо ново – обобщава Тошев. – Нервно той повтаря стари работи, без да държи сметка за явните противоречия, в които изпада.“¹⁰

Според българския дипломат далеч по-интересни били коментарите на Вангенхайм за отношенията между главните воюващи страни. Посланикът твърдял, че в Германия не мразели толкова много французите, както обикновено се смятало: „Никой не искал да види Франция окончателно сломена, нито много унижена, макар туй да било в ръцете на германците“. Империята вероятно щяла да задържи само пристанищата Дюнкерк и Кале¹¹. Достатъчно било французите „да

⁹ За да избегнат преследването от страна на английския флот, през лятото на 1914 г. намиращите се до момента в Средиземно море германски крайцери „Гьобен“ и „Бреслау“ навлизат във водите на все още неутралната Османска империя. В резултат на договореното споразумение с управляващите младотурци, за което основна заслуга има Вангенхайм, корабите са „камуфлирани“ – преименувани и заедно с целия им екипаж, получили турски униформи, са включени формално в състава на султанския военноморски флот. Впоследствие присъствието на крайцерите в Проливите в значителна степен улеснява въвличането на Турция във войната.

¹⁰ ЦДА, ф. 321К, оп. 1, а.е. 2275, л. 39.

¹¹ Нито Дюнкерк, нито Кале попадат в германски ръце, но към момента на провеждане на разговора между Вангенхайм и Тошев германското командване, което все още се чувства силно за офанзивни операции, се надява, че важните френски градове на Атлантика ще бъдат превзети в рамките на т.нар. надпревара към морето.

разберат своето истинско положение на слаби съседи и да се откажат от оная мегаломания, която тъй скъпо изплащали днес, за да осъмнат добри приятели на Германия“. След като един път се примирели с мисълта, че не трябва да се съревновават с Берлин, „те можели спокойно и без грижи да си живеят, като културна нация и носители на цивилизацията“.

Вангенхайм виждал главната историческа мисия на Германия в пълното изолиране и обезсилване на Британската империя. Тошев детайлно препредава думите на своя колега: „Тая държава трябвало да се върже. На английските международни интриги трябвало веднъж завинаги да се счупят краката. Само тъй могло да има мир на света.“ Това била задачата на Германия и тя нямало „да свие знамето“, докато не я осъществи. Затова се наложило да влезе в Белгия, която възнамерявала да присъедини, но като остави белгийците да се радват на известни политически права. Те щели да имат свой крал, парламент и всички останали държавни институции, но без право на собствена войска и железници. Баронът уверено заявил, че в резултат на установяването на германски военен контрол над Белгия положението на Англия се свеждало почти до това на васална държава. „След завладяването на брега и Ламанш – подчертал Вангенхайм – Германия щяла да висне като дамоклев меч над увисналата глава на В[елико]британия.“

Не такова според немския посланик било отношението на германците към Русия. С тази държава те по-лесно биха могли „да се спогодят“. Достатъчно било от Петербург да дадат сериозни гаранции, че ще се откажат от своята политика на покровителство на славянските народи и ще оставят азиатските мюсюлмански страни, както и балканските държави, да се „развиват мирно и самостоятелно“, и щели да се създадат условия за едно „трайно споразумение с Германия“. Това можело да се постигне сравнително лесно, предвид факта, че „взаимните чувства между руси и германци не били пропити с оная ненавист, като ония между Англия и Германия“.

Барон Вангенхайм обяснил съществуващите в момента антигермански настроения в Русия най-вече с дейността на „плеядата явни и тайни английски агитатори“. Тези настроения били насадени изкуствено и следователно можели да се считат за временно явление. Впрочем вече съществували смътни признаци, че и в Русия си пробива път мисълта за едно разбирателство с Германия: „За руските меродавни кръгове все повече и повече ставало ясно, че както Франция, тъй и Русия, са жертва на английските интриги и амбиции. Благодарение на Англия Дарданелите били затворени и руските интереси ощетени. Благодарение на английската политика на подстрекателство, на английските неизпълнени и неизпълними обещания, че в 15 дена отгоре след обявяването на войната Северното и Балтийското морета ще бъдат очистени от германската флота, Русия и Франция дали вече грамадни жертви, докато англичаните гледали по-скоро сеир отдалеч.“ Това обстоятелство щяло да залегне в основата на един бъдещ „мост между тия две държави и Германия“. Според Вангенхайм било напълно възможно срещу горепосочените от руска страна гаранции Проливите да се отворят напълно за

руската флота. Наистина, известна пречка на тази благосклонна към Русия германска позиция се явявало становището на Австро-Унгария, но след войната то можело да се коригира, още повече, че не било по вкуса на германците. Все пак Вангенхайм направил важната уговорка, че „това са бъдещи комбинации. Засега има думата още оръжието“¹².

Ако се обобщят основните възгледи на посланик Вангенхайм, изказани пред Андрей Тошев, те могат да се групират в няколко основни пункта:

1) Стратегическа териториална „корекция“ на Франция, главно в зоната на Атлантическото крайбрежие и Ламанша, с цел прекъсване на нейните връзки с Великобритания, а и за осигуряване на по-свободен германски достъп до Световния океан.

2) Конфронтиране по всички линии с Великобритания, считана за основен германски враг, и поставянето ѝ във военна, стопанска и политическа изолация.

3) Установяване на траен протекторат над Белгия с елементи на окупационен режим – виждане, което се разминава с официалното обяснение на германското командване, че нахлуването в малката държава е временна мярка, породена от военната необходимост.

4) Демонстриране на диференцирано отношение към Русия – до степен на търсене на възможности за сключване на сепаративен мир с нея и споразумение за Проливите, но само при условие (на практика неприемливо за Петербург) че славянската империя се откаже да играе каквато и да е активна роля на Балканите и в Средна Азия.

За отбелязване е фактът, че в хода на разговора Вангенхайм (вероятно предвид събеседника си) въобще не засяга темата за колониалното съперничество между Великите сили и бъдещото преразпределение на колониите, пазарите и суровинните ресурси. Става въпрос за преразпределяне на територии, зони и сфери на влияние изключително в континентална Европа. Целта на изтръгнатите чрез „бързата война“ промени, особено овладяването на силно разклонената белгийска железопътна система и на френските атлантически пристанища, е повече от ясна – осигуряване на пълно военно и политическо надмощие на Германската империя в сърцето на Стария континент.

Въпреки че търпеливо изслушва самоуверената, високопарна и почти монологична реч на своя събеседник, Андрей Тошев успява да разчете „между редовете ѝ“ действителните притеснения, обзели германския политически елит след първите два военни месеца. Заключителният коментар в рапорта на пълномощния министър е повече от ясен: „Горните мисли на Вангенхайм ме оставиха под впечатлението като че ли и в Германия започват вече да обсъждат въпроса за избягване дългото водене [на] войната. Съзнавайки може би сторената грешка поради недостатъчно добрата дипломатическа подготовка на войната, което не можеше да не се отрази в известна степен неблагоприятно и върху военните действия, не е чудно и в Германия да се намерят меродавни кръгове, наклонни, чрез споразумение, главно с Русия, да приближат края на гигантската борба.“¹³

До края на „гигантската борба“, както я нарича Тошев, Европа и светът ще поча-

¹² ЦДА, ф. 321К, оп. 1, а.е. 2275, л. 39–40.

¹³ ЦДА, ф. 321К, оп. 1, а.е. 2275, л. 40.

кат още цели четири години. Нарастващото ожесточение по фронтовете за дълго не оставя място за каквито и да било комбинации и сепаративни споразумения. През следващите седмици, с включването на Турция във войната, усилията на германския посланик за привличане на България към Тройния съюз се усилват. На 2 декември 1914 г., използвайки като повод, че Андрей Тошев представя приемника си на поста – Недялко Колушев, Вангенхайм сам заговаря за последните неуспешни операции на Австро-Унгария срещу Сърбия. Във връзка с това баронът не пропуска да повдигне въпроса за необходимостта от намесата на София, както и че „на българското правителство щял да бъде зададен въпросът: би ли се отворила вратата на България за германските войски, ако последните се явят на нашата граница. На мнение съм – завършва Тошев – да се направи потребното за предотвратяване по някакъв начин задаването на този въпрос, защото туй би ни поставило в твърде неловко положение“.¹⁴

Посланик Вангенхайм не доживява краха на кайзерова Германия и пълния срив на нейната блискоизточна политика. Постоянното напрежение и стресът от непрекъснатите обрати в затегналата се война в крайна сметка рефлектират и върху собственото му здравословно състояние. Баронът умира скоропостижно през октомври 1915 г., погребан тържествено и с подобаващите му се почести в съюзническия Цариград [3: 383–385]. Два месеца след разговора между двамата Андрей Тошев е отзован от османската столица, за да заеме същия пост в неутрална Швейцария.

Казаното от Ханс фон Вангенхайм през есента на 1914 г. пред неговия български колега представлява само един бегъл щрих от нагласите, с които част от имперските кръгове на Германия влизат във войната. Преди всичко мислите на немския посланик впечатляват с абсолютната вяра в бързия смазващ военен удар като средство за разрешаване на дългогодишното съперничество между Великите сили и за осигуряване на първенство в Европа. Макар и незначителен епизод от дипломатическата история от Голямата война, в по-общ план споделянето от германския дипломат е характерен пример и за циничната лекота, с която управляващите елити на двете съперничащи си коалиции вплитат, като че ли на шега, своите народи в един безпрецедентен като мащаби конфликт, трагично белязал десетки милиони човешки съдби.

Използвана литература

- [1] ИЛЧЕВ, И., 1990. *България и Антантата през Първата световна война*. София.
- [2] МАРКОВ, Г., 1995. *Голямата война и българският ключ за европейския погреб (1914–1916)*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“.
- [3] MORGENTHAU, H., 1919. *Ambassador Morgenthau's Story by Henry Morgenthau*. New York.
- [4] TRUMPENER, U., 1968. *Germany and the Ottoman Empire (1914 – 1918)*. New Jersey.

¹⁴ ЦДА, ф. 321К, оп. 1, а.е. 2275, л. 53.